

Tomasz Klusek

Katedra Ekonomiki Rolnictwa i Międzynarodowych Stosunków Gospodarczych
SGGW

Wpływ majątku na rozwój gospodarstw rodzinnych w warunkach gospodarki rynkowej

Wstęp

Zmiany w strukturze ekonomicznej gospodarstw rodzinnych będące następstwem wprowadzenia w Polsce zasad gospodarki rynkowej wskazują, że tylko pewna niewielka ich liczba charakteryzuje się zachowaniem dostosowawczym. Gospodarstwa te, dążąc do optymalnego wykorzystania posiadanego potencjału wytwórczego, zmieniają strukturę produkcyjną i dynamizują działania na rzecz swojego rozwoju.

W praktyce nie istnieją żadne klasyfikacje gospodarstw w zależności od ich zdolności rozwojowych. Rozpoznanie może opierać się wyłącznie na szacunkach, których podstawą jest ogólna wiedza na temat kondycji poszczególnych grup gospodarstw i wnioskowanie pośrednie na podstawie wyników badań.

W niniejszym opracowaniu za podstawę grupowania przyjęto podział gospodarstw według kryterium ich siły ekonomicznej w momencie rozpoczęcia w Polsce reform rynkowych.

Zasady doboru badanych gospodarstw

Makroekonomiczne analizy nie są w stanie odpowiedzieć w pełni na pytanie o rolę i miejsce poszczególnych czynników wytwórczych w procesie rozwoju gospodarstw. Do pełnego wyjaśnienia tych problemów mogą doprowadzić tylko badania, w których podmiotem są pojedyncze gospodarstwa rolne. Jednocześnie obiekty te powinny być w miarę zróżnicowane, aby było możliwe uchwycenie prawidłowości rozwojowych w sytuacji znacznego zróżnicowania indywidualnych gospodarstw rolnych w kraju.

Mając to na uwadze w badaniach wykorzystano informacje pochodzące z 324 gospodarstw prowadzących nieprzerwanie rachunkowość rolną na po-

trzeby Instytutu Ekonomiki Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej w latach 1989–1997¹.

Analizie poddano dane empiryczne obejmujące badaną zbiorowość w poszczególnych latach z podziałem na grupy (tab. 1) według kryterium ich siły ekonomicznej wyrażonej wartością majątku (środków trwałych i obrotowych łącznie z kapitałem ziemskim) w przeliczeniu na gospodarstwo, ustaloną w cenach bieżących². Wyodrębnienia przedziałów klasowych dokonano na podstawie odchylenia standardowego badanej cechy.

Tabela 1

Podział badanej zbiorowości gospodarstw na grupy według kryterium wartości ich majątku w 1989 r.

Grupy gospodarstw	Wartość majątku w zł* gospodarstwo	Liczba gospodarstw	Struktura (%)
I	do 4446	69	21,3
II	4 446 – 8 153	100	30,9
III	8 153 – 1 1861	65	20,1
IV	11 861 – 15 568	41	12,6
V	powyżej 15 568	49	15,1

*po denominacji

Źródło: Obliczenia własne na podstawie badań wykonanych w ramach realizacji projektu badawczego Nr 6PO6J02720 finansowanego przez KBN.

Podział gospodarstw na grupy został dokonany według stanu w 1989 r. Rozwiązanie takie umożliwiło analizę dróg rozwoju i zmian zachodzących w gospodarstwach o różnej sytuacji wyjściowej. W celu sprowadzenia danych finansowych do wartości porównywalnych i do analizy dynamicznej przyjęto wartości w cenach stałych z 1997 r.

¹Wiedza empiryczna na temat sytuacji gospodarstw chłopskich jest stosunkowo uboga i fragmentaryczna. Statystyka masowa GUS nie stwarza podstaw do analizy sytuacji ekonomiczno-finansowej całego rolnictwa, a tym bardziej poszczególnych grup gospodarstw. Jedynym źródłem wiedzy o tym, co dzieje się w sektorze chłopskim są dane pochodzące z gospodarstw prowadzących rachunkowość rolną na potrzeby IERiGŻ.

Dane te obejmują informacje wieloletnie ustalone w sposób daleko bardziej skrupulatny i precyzyjny aniżeli ma to miejsce w przypadku wielu innych badań przeprowadzanych metodą ankietową (wywiadu). Badana zbiorowość umożliwia ponadto przesłedzenie zmian w tych samych gospodarstwach i według tej samej metody liczenia wskaźników produkcyjnych i ekonomicznych. Są to więc zasoby informacyjne o charakterze unikalnym, a poprzez kilkustopniowy system weryfikacji stanowią zbiór danych o odpowiednim poziomie wiarygodności. Materiały te stanowią jedyny w kraju kompletny zbiór informacji o gospodarstwach rodzinnych.

²Przyjmując to założenie uznano, że siła ekonomiczna i zdolność gospodarstwa do rozwoju zależą od jego majątku. Jest to pewne uproszczenie, gdyż wartość posiadanego majątku jest tylko jednym z kryteriów oceny siły ekonomicznej gospodarstw. Poza tym grupowanie gospodarstw według wartości ich majątku wnosi nowe elementy poznawcze w stosunku do tradycyjnych grupowań obszarowych, które nadal dominują w badaniach.

Ogólna charakterystyka badanych gospodarstw w 1989 r.

W miarę rozwoju rolnictwa i przechodzenia do gospodarowania intensywnego ziemia traci relatywnie na znaczeniu, a coraz większą rolę zaczynają odgrywać inne czynniki, jak np. wyposażenie kapitałowe, którego wyznacznikiem jest majątek gospodarstwa [Stańko i Stolarska, 1995]. Zasoby majątkowe są jednym z najbardziej wyrazistych wyznaczników stanu sił wytwórczych, a ich cechy decydują o tym, czy czynnik ten ułatwia, czy też utrudnia dostosowanie się gospodarstw do zmian w ich sytuacji wewnętrznej i zewnętrznej.

Wielkość posiadanego majątku jest czynnikiem, który wyraźnie różnicował badane gospodarstwa. W momencie wyjściowym między wyodrębnionymi grupami występowały bowiem istotne różnice w zakresie ich charakterystyki ekonomicznej (tab. 2).

Tabela 2

Charakterystyka ekonomiczna badanych gospodarstw w 1989 r. (ceny bieżące, dane w przeliczeniu na gospodarstwo w zł*)

Wyszczególnienie	Grupy gospodarstw wg majątku					
	I	II	III	IV	V	średnio
Wartość majątku ogółem	3 213	6 466	10 077	13 841	23 500	10 007
Środki trwałe (z ziemią)	2 659	5 635	9 058	12 512	21 778	9 000
Powierzchnia UR (ha)	5,92	9,34	9,62	10,77	14,92	9,69
Liczba osób pełnozatrudnionych	1,25	1,82	1,98	2,13	2,15	1,82
Wartość produkcji rolnej	850	1 361	1 589	2 127	2 788	1 611
Wartość nakładów produkcyjnych	331	505	588	710	976	582
Wartość produkcji czystej	520	856	1 003	1 419	1 813	1 030
Dochód rolniczy	510	833	975	1 392	1 763	1 004
Akumulacja	214	413	521	768	1 130	546

*po denominacji

Źródło: Jak w tabeli 1.

Gospodarstwa dysponujące największym majątkiem przewyższały gospodarstwa z najsłabszej grupy pod następującymi względami:

- wartością środków trwałych – 8,2-krotnie,
- powierzchnią użytków rolnych – 2,5-krotnie,
- liczbą osób pełnozatrudnionych – 1,7-krotnie,
- wartością produkcji rolnej – 3,3-krotnie,
- wartością produkcji czystej – 3,5-krotnie,
- wartością nakładów produkcyjnych – 2,9-krotnie,

- wielkością dochodu rolniczego – 3,5-krotnie,
- wielkością akumulacji – 5,3-krotnie.

Grupowanie gospodarstw według wartości ich majątku nie pokrywa się z tradycyjnym grupowaniem obszarowym, choć faktem jest, że gospodarstwa silnie ekonomicznie miały na ogół większą powierzchnię (tab. 3). Jeżeli za większe obszarowo uznamy gospodarstwa powyżej 10 ha, to w I grupie w 1989 r. było ich 20,3%, w grupie II – 39,0%, w grupie III – 46,2%, w grupie IV – 58,5%, a w grupie V – 77,6%.

Tabela 3

Struktura obszarowa gospodarstw w 1989 r., według kryterium wartości ich majątku

Grupy gospodarstw wg majątku	Grupy obszarowe w ha					Razem
	do 3	3–7	7–10	10–15	15 i więcej	
I	23,2	39,1	17,4	14,5	5,8	100,0
II	5,0	25,0	31,0	21,0	18,0	100,0
III	3,1	21,5	29,2	24,7	21,5	100,0
IV	–	17,1	24,4	31,7	26,8	100,0
V	–	6,1	16,3	34,7	42,9	100,0
Ogółem	7,1	23,4	24,7	23,8	21,0	100,0

Źródło: Jak w tabeli 1.

Zmiany w gospodarstwach w latach 1989–1997.

Zgodnie z zasadą racjonalnego gospodarowania, każda jednostka gospodarcza (w tym również gospodarstwo rolne) powinna dążyć do jak najlepszego wykorzystania posiadanych zasobów wytwórczych, czyli w ujęciu dynamicznym – do zwiększenia swojej sprawności ekonomicznej. Może to robić tym lepiej, im szybciej dostosowuje się do zmiennych warunków działania. Zdolność dostosowawcza gospodarstw jest jednak uwarunkowana wieloma czynnikami, dlatego w zależności od kierunku i siły ich oddziaływania w pewnych okresach może być ona większa, a w innych mniejsza.

Wszelkie procesy dostosowawcze (rozwojowe) dają się obserwować w okresach długich, dopiero bowiem w dłuższej perspektywie możliwe jest określenie skali, kierunku i tempa zmian dokonujących się w poszczególnych grupach gospodarstw. Dysponując danymi wieloletnimi można zatem podjąć próbę analizy zmian, jakie w okresie transformacji dokonały się w ekonomice badanych gospodarstw.

Analiza obejmuje trzy kwestie:

- zmiany wielkości potencjału wytwórczego gospodarstw i jego struktury;
- tendencje produkcyjne;
- zmiany sytuacji ekonomiczno-finansowej gospodarstw.

Zmiany potencjału wytwórczego i jego struktury

Przystosowanie się do nowych warunków ekonomicznych sprawia dużą trudność wszystkim jednostkom gospodarczym. Szczególnie trudne jest podejmowanie racjonalnych decyzji produkcyjnych w rolnictwie, obciążone są one bowiem dużym stopniem niepewności i ryzyka³.

Pomimo wysokiej niepewności warunków gospodarowania, rolnicy podejmowali wiele stosunkowo skutecznych decyzji dostosowawczych w celu poprawy ich sytuacji ekonomicznej. Wyrazem tego są między innymi działania inwestycyjne, które w latach 1989–1997 podejmowała ponad połowa badanych gospodarstw.

Większą aktywność inwestycyjną, jak można było przypuszczać, wykazywały gospodarstwa o większej sile ekonomicznej (tab. 4). Ponośzone przez nie wydatki ukierunkowane były głównie na inwestycje związane z posiadanym obszarem oraz środkami trwałymi i obrotowymi niezbędnymi do realizacji procesu produkcyjnego oraz jego doskonalenia, a w szczególności na:

- zwiększenie powierzchni produkcyjnej gospodarstwa przez zakup ziemi,
- zakup środków produkcji (ciągników, maszyn i urządzeń rolniczych),
- budowę, remont i modernizację budynków i budowli,
- zwiększenie lub modernizację produkcji roślinnej i zwierzęcej.

Tabela 4

Zróźnicowanie wyodrębnionych grup gospodarstw w zakresie wielkości wydatków inwestycyjnych w latach 1989–1997 (grupa I = 100, dane na gospodarstwo)

Lata	Grupy gospodarstw wg majątku				
	I	II	III	IV	V
1989	100	296	505	681	1269
1990	100	185	390	663	825
1991	100	185	271	477	653
1992	100	187	215	361	615
1993	100	126	207	336	881
1994	100	184	203	550	636
1995	100	216	294	378	645
1996	100	228	232	743	852
1997	100	118	194	194	680

Źródło: Jak w tabeli 1.

³Ryzyko i niepewność to nieodłączny element funkcjonowania gospodarstw rolniczych we wszystkich krajach. Mogą one mieć podłoże: ekonomiczne i polityczne, osobowe i techniczno-technologiczne, finansowe i środowiskowe [Martin, McLeay 1998].

Pomimo działań podejmowanych przez rolników w badanym okresie następowała dekapitalizacja posiadanego majątku (tab. 5). Całkowita wartość środków trwałych i obrotowych w 1997 r. w przeliczeniu na gospodarstwo stanowiła bowiem około 33% ich stanu z roku 1989⁴. Sytuacja ta wskazuje na trudności finansowe w odtwarzaniu środków trwałych w znacznej części gospodarstw.

Tabela 5

Zmiany w wyposażeniu badanych gospodarstw w środki trwałe i obrotowe w latach 1989–1997 (ceny stałe z 1997 roku)

Wyszczególnienie	Grupy gospodarstw wg majątku					
	I	II	III	IV	V	średnio
Wartość środków trwałych i obrotowych (zł) na gospodarstwo						
1989	156 519	312 822	495 831	663 656	1152 542	487 647
1997	71 209	121 610	162 049	215 627	320 138	160 911
Udział środków trwałych w wartości środków trwałych i obrotowych (%)						
1989	80,9	85,7	88,9	89,2	92,0	88,9
1997	79,8	83,9	85,3	85,3	81,1	83,2
Udział budynków i budowli gospodarczych w wartości środków trwałych (%)						
1989	28,4	23,9	26,6	29,6	22,8	25,3
1997	28,9	27,5	30,0	33,2	30,4	30,0
Udział maszyn i urządzeń rolniczych w wartości środków trwałych (%)						
1989	25,3	33,6	30,9	33,5	43,2	36,1
1997	20,9	22,9	22,5	26,6	34,2	26,6

Źródło: Jak w tabeli 1.

W ramach struktury środków trwałych dokonały się również zmiany, które można określić jako niekorzystne. Wzrósł bowiem udział ich najmniej produktywnego składnika (budynków i budowli), przy spadku udziału maszyn i urządzeń rolniczych.

W latach 1989–1997 wystąpiły korzystne tendencje w zakresie zmian czynnika ziemi, wzrosły bowiem przeciętna powierzchnia gospodarstwa i udział gospodarstw o największym obszarze (tab. 6).

⁴Przy obliczeniu z zastosowaniem wskaźników opartych na dynamice cen środków produkcji.

Tabela 6

Zmiany w zasobach ziemi w badanych gospodarstwach w latach 1989–1997

Wyszczególnienie	Grupy gospodarstw wg majątku					
	I	II	III	IV	V	średnio
Powierzchnia ogólna gospodarstwa (ha)						
1989	6,46	10,04	10,78	11,83	16,82	10,68
1997	7,56	10,97	13,86	16,25	21,77	13,12
Udział gospodarstw, które w latach 1989–1997:						
– powiększyły obszar (%)	42,0	46,0	43,1	70,7	63,3	50,3
– zmniejszyły obszar (%)	24,6	20,0	23,1	7,3	14,3	19,1
Udział gospodarstw do 3 ha (%)						
1989	23,2	5,0	3,1	0,0	0,0	7,1
1997	23,2	6,0	1,5	0,0	0,0	7,1
Udział gospodarstw 3–7 ha (%)						
1989	39,1	25,0	21,5	17,1	6,1	23,5
1997	36,2	26,0	21,5	9,8	4,1	21,9
Udział gospodarstw 7–10 ha (%)						
1989	17,4	31,0	29,2	24,4	16,3	24,7
1997	21,7	25,0	20,0	21,9	10,2	20,7
Udział gospodarstw 10–15 ha (%)						
1989	14,5	21,0	24,6	31,7	34,7	23,8
1997	8,7	20,0	27,7	31,7	28,8	21,9
Udział gospodarstw powyżej 15 ha (%)						
1989	5,8	18,0	21,5	26,8	42,9	21,0
1997	10,1	23,0	29,2	36,6	57,1	28,4
Udział gospodarstw, które w latach 1989–1997 dokonywały zakupu ziemi (%)	13,0	19,0	24,6	51,2	55,1	28,4

Źródło: Jak w tabeli 1.

W zmianach obszarowych uczestniczyły gospodarstwa z wszystkich wyodrębnionych grup, jednak większą aktywnością w tym zakresie wykazały się gospodarstwa z grup o większym wyposażeniu majątkowym. Grupy te charakteryzowały się większym udziałem gospodarstw powiększających obszar i wyższą stopą zmian powierzchni.

Wyposażenie majątkowe gospodarstw w istotny sposób różnicowało skłonność rolników do zakupu ziemi. Odsetek gospodarstw nabywających ziemię wzrastał w kolejnych grupach, wahając się w przedziale od 13,0 do 55,1%.

Łącznie w latach 1989–1997 ziemię na powiększanie swoich gospodarstw zakupowała ponad 1/4 właścicieli badanych gospodarstw.

Fakt powiększania areału gruntów rolniczych drogą zakupu jest istotnym czynnikiem świadczącym o proprodukcyjnym nastawieniu gospodarstw i ważnym elementem przemian strukturalnych dokonujących się w rolnictwie⁵.

Tendencje produkcyjne

Wraz z przejściem do gospodarki rynkowej zmianie zaczęły ulegać dotychczasowe zasady powiązań rolnictwa z otoczeniem. Zmiany te polegały przede wszystkim na wprowadzeniu odmiennej orientacji: prorynkowej zamiast produkcyjnej. Oznacza to, że rolnicy stanęli m.in. wobec konieczności dostosowania swojej produkcji (podaży) do istniejącego popytu⁶. Proces orientowania się na rynek i dostosowania się do jego funkcjonowania w przypadku poszczególnych gospodarstw mógł przybierać wiele różnych form i przebiegać w różny sposób i w różnym tempie.

Jak wynika z danych zawartych w tabeli 7, siła ekonomiczna w okresie początków transformacji systemowej wyraźnie różnicowała badane gospodarstwa w następnych latach. Ma to odzwierciedlenie w zakresie zmian poziomu, struktury i towarowości produkcji.

Poziom produkcji jest efektem jej intensywności, a więc ilości zastosowanych nakładów. Analiza nakładów materiałowych ponoszonych w poszczególnych grupach gospodarstw wskazuje, że w latach 1989–1997 obniżyły one intensywność swojej produkcji. Przeciętnie w całej badanej zbiorowości obniżka ta wynosiła odpowiednio: 23,4% (w przeliczeniu na gospodarstwo) i 38,4% (w przeliczeniu na 1 ha UR).

⁵Na ogół przyjmuje się, że im większe gospodarstwo, tym ma ono większą siłę konkurencyjną. Stąd też wiele mówi się o konieczności zwiększenia udziału większych i dużych obszarowo gospodarstw w ogólnej ich liczbie. Przemiany struktury obszarowej gospodarstw indywidualnych podlegają jednak pewnym ograniczeniom. W skali poszczególnych gospodarstw zwiększenie powierzchni uzależnione jest od ich warunków wewnętrznych i zewnętrznych. Steinhauser, Langbehn, Peters dokonali klasyfikacji sił skłaniających do zmian wielkości gospodarstwa. Wyróżnili oni obiektywne i subiektywne siły skłaniające rolników do zmian wielkości gospodarstwa. Do grupy czynników obiektywnych zaliczyli czynniki techniczne, rynkowe i instytucjonalne. Do grupy czynników subiektywnych zaliczono z kolei cele właścicieli i ich zdolności oraz zainteresowania [Steinhauser H., Langbehn C., Peters U. 1982].

⁶Wprowadzone zmiany społeczno-gospodarcze wytworzyły dla gospodarstw rolnych zupełnie nową sytuację. W omawianej sferze ujawniło się to przede wszystkim w utracie przez rolnika gwarancji zbytu jego wyrobów. Dotychczasowy system gospodarki niedoborów powodował, że rolnik miał zapewniony zbyt surowców rolnych praktycznie biorąc niezależnie od ich jakości, przy – co ważne – ustabilizowanej cenie, na ogół znanej rolnikowi już w chwili podejmowania decyzji produkcyjnych.

Tabela 7

Zróżnicowanie poziomu i struktury produkcji w badanych gospodarstwach w latach 1989–1997

Wyszczególnienie	Grupy gospodarstw wg majątku				
	I	II	III	IV	V
Produkcja na gospodarstwo (grupa I =100)					
Produkcja globalna					
1989	100	160	187	250	328
1997	100	145	186	269	400
Produkcja końcowa					
1989	100	164	193	268	354
1997	100	145	196	284	436
Produkcja towarowa					
1989	100	182	220	320	413
1997	100	155	211	314	529
Udział produkcji roślinnej w produkcji globalnej (%)					
1989	46,6	51,5	52,3	57,9	57,0
1997	41,5	44,5	44,2	48,7	46,1
Udział produkcji roślinnej w produkcji towarowej (%)					
1989	29,3	39,6	40,6	51,2	48,0
1997	22,3	28,2	30,6	35,9	35,6
Towarowość produkcji globalnej (%)					
1989	51,4	58,5	60,5	65,7	64,8
1997	58,6	62,5	66,5	68,4	77,3

Źródło: Jak w tabeli 1.

W analizowanym okresie wystąpiły również zmiany w strukturze ponoszonych nakładów. Zmniejszył się udział nasion i sadzeniaków oraz zakup zwierząt stada obrotowego, zwiększał się natomiast udział innych grup nakładów (nawozów mineralnych, środków ochrony roślin, pasz treściwych i kosztów leczenia zwierząt) (tab. 8).

Tabela 8

Zróżnicowanie poziomu i struktury nakładów materiałowych w badanych gospodarstwach w latach 1989–1997

Wyszczególnienie	Grupy gospodarstw wg majątku					
	I	II	III	IV	V	średnio
1	2	3	4	5	6	7
Nakłady materiałowe w zł (ceny stałe z 1997 r.)						
Na gospodarstwo						
1989	16 960	25 360	29 667	35 051	47 165	28 967
1997	11 908	16 994	21 060	30 221	42 027	22 186
1989 = 100	70,2	67,0	71,0	86,2	89,1	76,6
Na 1 ha UR						
1989	2 865	2 715	3 084	3 254	3 161	2 989
1997	1 701	1 669	1 670	2 011	2 123	1 840
1989 = 100	59,4	61,5	54,2	61,8	67,2	61,6

od. tabeli 8

1	2	3	4	5	6	7
Udział w nakładach materiałowych (%)						
a) nasion i sadzeniaków						
1989	8,7	9,2	8,5	9,0	9,0	8,9
1997	5,7	6,9	7,9	7,1	5,9	6,7
b) nawozów mineralnych						
1989	2,0	2,4	2,4	2,4	2,5	2,4
1997	7,0	9,0	8,1	10,6	8,9	8,8
c) środków ochrony roślin						
1989	0,4	0,8	0,6	0,6	1,4	0,8
1997	1,8	2,8	2,9	3,7	3,7	3,1
d) pasz treściwych						
1989	29,5	29,3	31,8	31,6	34,2	31,4
1997	32,4	32,0	34,3	35,0	40,1	35,5
e) stada obrotowego z zakupu						
1989	3,2	2,9	4,2	2,9	4,1	3,5
1997	5,6	2,8	3,4	2,8	6,4	4,3
f) kosztów hodowli i leczenia zwierząt						
1989	0,8	0,7	0,8	0,8	0,7	0,7
1997	1,7	1,6	1,7	1,9	1,7	1,7

Źródło: Jak w tabeli 1.

Sytuacja ekonomiczno-finansowa gospodarstw

Z punktu widzenia rolnictwa i polityki rolnej szczególnie ważnym elementem są dochody uzyskiwane z działalności rolniczej. Im większy jest poziom tych dochodów, tym większa ich część może być przeznaczana na powiększanie potencjału produkcyjnego, a w efekcie na rozwój produkcji. Wielkość dochodów uzyskiwanych z gospodarstwa jest pochodną oddziaływania wielu czynników, w tym zwłaszcza relacji cenowych, które decydują o opłacalności prowadzonej działalności ekonomicznej.

Jak wynika z przeprowadzonych badań, istotnym elementem mającym wpływ na sytuację dochodową, a więc na wielkość i dynamikę uzyskiwanych dochodów, miała siła ekonomiczna gospodarstw. Gospodarstwa, które w momencie wyjściowym dysponowały większym majątkiem, wykazywały w badanym okresie stałą i wyraźną przewagę w poziomie dochodów uzyskiwanych z tytułu prowadzenia produkcji (tab. 9).

Tabela 9

Zróźnicowanie dochodów z działalności rolniczej w badanych gospodarstwach w latach 1990–1997 (grupa I = 100)

Grupy gospodarstw wg majątku	Lata							
	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997
I	100	100	100	100	100	100	100	100
II	172	161	175	159	156	164	160	142
III	192	180	209	188	187	198	213	207
IV	240	225	227	266	278	261	285	284
V	322	282	364	360	388	406	467	477

Źródło: Jak w tabeli 1.

W latach 1989–1997 sytuacja dochodowa we wszystkich grupach gospodarstw uległa istotnemu pogorszeniu. Główną przyczyną tego stanu była niekorzystna dla rolnictwa zmiana relacji cenowych między zakupywanymi towarami a płodami rolnymi.

Niekonkurencyjność dochodów z rolnictwa względem działów nierolniczych sprawiła, że sukcesywnie wzrastało zainteresowanie dodatkowymi (pozarolniczymi) źródłami dochodów, co znalazło odzwierciedlenie w strukturze źródeł utrzymania rodzin rolniczych (tab. 10). Udział dochodu z działalności rolniczej w dochodzie osobistym rodziny spadł we wszystkich wyodrębnionych grupach, a w przypadku gospodarstw najłabszych można mówić nawet o utracie ich rolniczego charakteru. W kształtowaniu sytuacji dochodowej rodzin rolniczych coraz większego znaczenia zaczęły nabierać świadczenia socjalne, praca poza gospodarstwem, pozarolnicza działalność gospodarcza i inne dochody.

Tabela 10

Struktura dochodu osobistego rodziny w badanych gospodarstwach w latach 1989 i 1997

Grupy gospodarstw wg majątku	Dochody z działalności rolniczej	Dochody spoza gospodarstwa wg źródeł			
		pozarolnicza działalność gospodarcza	praca poza gospodarstwem	świadczenia socjalne	inne dochody
1	2	3	4	5	6
1989					
I	77,3	0,9	14,6	5,7	1,5
II	87,8	0,1	7,9	2,6	1,6
III	89,3	0,4	6,1	2,1	2,1
IV	93,1	0,3	3,7	1,6	1,3
V	94,2	0,2	3,2	0,9	1,5
średnio	89,3	0,3	6,5	2,3	1,6

cd. tabeli 10

1	2	3	4	5	6
1997					
I	32,6	4,2	19,0	39,3	4,9
II	41,8	1,6	27,3	22,9	6,4
III	55,6	0,9	18,2	18,7	6,6
IV	61,4	2,2	14,2	16,1	6,1
V	73,4	1,1	8,8	8,2	8,5
średnio	53,5	1,8	17,8	20,2	6,7

Źródło: Jak w tabeli 1.

Podsumowanie

Zmiana społeczno-ekonomicznych warunków funkcjonowania po 1989 r. postawiła rolników i ich gospodarstwa w nowej sytuacji ekonomicznej i finansowej, ograniczając możliwości rozwojowe dla wielu z nich. Konsekwencją tego stanu była postępująca polaryzacja gospodarstw w zakresie posiadanych zasobów wytwórczych i ich sytuacji produkcyjno-ekonomicznej.

Przy generalnie niekorzystnym układzie czynników zewnętrznych, istotnym elementem decydującym o skali i kierunku zmian zachodzących w gospodarstwach okazała się ich pozycja wyjściowa, wyrażająca się wielkością posiadanych zasobów majątkowych.

Gospodarstwa dysponujące na starcie większym majątkiem w postaci środków trwałych i obrotowych, przy generalnie niekorzystnym układzie czynników zewnętrznych, wykazywały większą dynamikę zmian dostosowawczych. W dużej mierze wynika to z faktu, że właściciele tych gospodarstw uzyskując dochody głównie z prowadzonej działalności rolniczej w większym stopniu zainteresowani byli modernizacją i rozwojem posiadanego potencjału wytwórczego.

Literatura

- MARTIN S., MCLEAY F., 1998: The Diversity of Farmers' Risk Management Strategies in a Deregulated New Zealand Environment. *Journal of Agricultural Economics*, Vol. 49, No 2.
- STAŃKO S., STOLARSKA A., 1995: Wpływ produkcyjnej wytwórczości pozarolniczej na organizację i intensywność gospodarowania w rolnictwie. *Roczniki Nauk Rolniczych*, Seria G, Nr 86.
- STEINHAUSER H., LANGBEHN C., PETERS U., 1982: *Einführung in die landwirtschaftliche Betriebslehre. Band 1: Allgemeiner Teil*. Verlag Eugen Ulmer Stuttgart.

Assets Impact on the Development of Family Farms under Market Economy Conditions

Abstract

Due to the systemic transformation in Poland after 1989, the farmers and their holdings faced new economic and financial situation, which limited the development possibilities for many of them.

Under generally unfavorable environment, farmers found that a crucial factor affecting both the scope and directions of the changes undergoing on the farms is their starting position in terms of the value of possessed assets, which is confirmed by the results of the research conducted.

v